

CÂTE GENERAȚII DE FILOLOGI AU EXISTAT ÎN FAMILIA PUȘCARIU¹

Ne propunem ca în articolul de față să aducem date despre doi membri ai familiei Pușcariu din generația premergătoare lui Sextil care, departe de a fi necunoscuți, căci unul a fost membru al Academiei Române, iar celălalt membru de onoare al aceluiași for științific, au avut preocupări de filologie oarecum ignorate². Ioan și Ilarion Pușcariu, căci despre ei este vorba, trebuie priviți, după părerea noastră, ca antemergători ai următoarelor trei generații de filologi din familia lor (Sextil Pușcariu, Lia Manoilescu Pușcariu și Magdalena Vulpe).

Ioan Pușcariu (1824–1911) a fost, după expresia sa (cf. Rusu 2005, p. 403), primit în Academia Română de două ori, adică membru „onorar” în 1877 și membru plin în 1900, în cadrul secțiunii literare. Discursul de recepție era, totuși (!), din sfera istoriei, se referea la *Ugrinus de la 1291* și combătea în final teoria rösleriană a migrării românilor de la sud de Dunăre spre nord. Concluzia lui Ioan Pușcariu era că „migrațiunile românilor peste Dunăre și Carpați și vice-versa au fost continue începând de la incursiunile lui Traian până în ziua de astăzi” (*ibidem*, p. 408).

Dintr-un dicționar de personalități (Predescu 1940, s.v.), reiese că Ioan Cavalier de Pușcariu e unchiul patern al lui Sextil, căci Ioan e fratele lui Ilarion Pușcariu, tatăl savantului. Acesta își făcuse studiile gimnaziale la Brașov și Sibiu, iar pe cele universitare la Sibiu și Cluj. În 1848 s-a implicat în Adunarea de la Blaj, s-a refugiat apoi în România. A ajuns jude la curia regală din Budapesta, de unde s-a pensionat în 1890. S-a stins din viață în 1911.

În răspunsul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu la discursul de recepție al lui Ioan Pușcariu citim:

„Mulți nu știu la noi că Pușcariu a fost și poet, cântând strugurii și mărul, a fost și naturalist despre timp și spațiu, a fost și **filolog** [subl. n., L.B.C.] și publicist, și... și nu este de mirare într-o națiune tânără încă... Eu nu acuz, dar, pe Pușcariu de a fi scris versuri sau de a-și bate capul cu probleme ortografice, ci, din contră, îl justific, pe de-o parte; pe de altă parte, constat marea vivacitate a inteligenței sale” (Rusu (ed.) 2005, p. 403).

Scrierile cu caracter filologic ale lui Ioan Pușcariu sunt, în ordine cronologică: *Die romanischer Amtsprache. Ein Compendium der romanischer Sprachlehre mit einer Deutch-romanischen und romanisch-deutschen Sammlung der im amtlichen*

¹ Acest articol este închinat memoriei Magdalenei Vulpe pe care am avut privilegiul de a o cunoaște. În cursul anului 1991, când am prelucrat date din *Dicționarul Ianovici*, am avut o discuție cu dna Vulpe în legătură cu Ioan Pușcariu, despre care părea să nu aibă prea multe cunoștințe.

² Articolele care i-au fost dedicate (Josan 1878, 1983) se referă mai ales la activitatea sa politică.

*werkehre hautig vorkommenden Ausdrucke*³, datând din 1864 și apărută la Sibiu la Editura Filtsch (editură cu ajutorul căreia autorul publica în același an în română lucrarea *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*). Lucrarea este destul de consistentă, cuprinde aproape 200 de pagini, în care există o gramatică a limbii române, prezentată într-o variantă extrem latinizantă și două vocabulare: unul german–român (p. 51–110) și altul român–german (p. 111–176), din care cităm câteva intrări: *A locui abitare, acuratu, apelare, ambulare, dar și amortiala, amusare, aplaudare, arangiare etc.*

Următoarea lucrare cunoscută a lui Ioan Pușcariu este *Un fragment despre scrierea română*, publicată la Brașov în tipografia A. Mureșianu. Scrisă cândva după 1880, căci citează un ordin din 14 aprilie 1880, lucrarea e un manifest al unui latinist contra „novizatorilor” celor care „pretend ca fiecare son se aibă litera sa specială ca în scrierea așa-zisă chirilică”. E un atac la Maiorescu și se teme că școala latinistă va fi pe deplin „întrântită la pământ – cu tote etimolismele sale” (Pușcariu I. C. 1880, p. 6–7). „Ei bine! – continuă Pușcariu –, Scotă neologii noștri din limba română tote cuvintele de origine seu de formă latină, și atunci pot dărâma și statua lui Alexandri, de ce a băgat și pe români în cântul ginteii latine”.

Ioan Pușcariu e împotriva împrumuturilor din franceză: „Galicismele ca, par egzamplu, *peisaj, epuisat, dentist* (omul lui Dante) etc. se lățesc în literatura beletristică și jurnalistică ca buruienile între florile române” (*ibidem*, p. 10). În aceeași logică se pronunță contra sufixelor neoromanice, introduse de școala „greco-franceză”, ca „importate de școlarii piariștilor unguri și ai franciscanilor polonezi”.

El este, în fond, un adept al unificării românei din toate teritoriile locuite de români:

„După părerea noastră, ar trebui să se deschidă prin jurnalele din România rubric special pentru defectele limbei de dincoace, er în jurnale de aici rubrică pentru defectele limbistice de dincolo”.

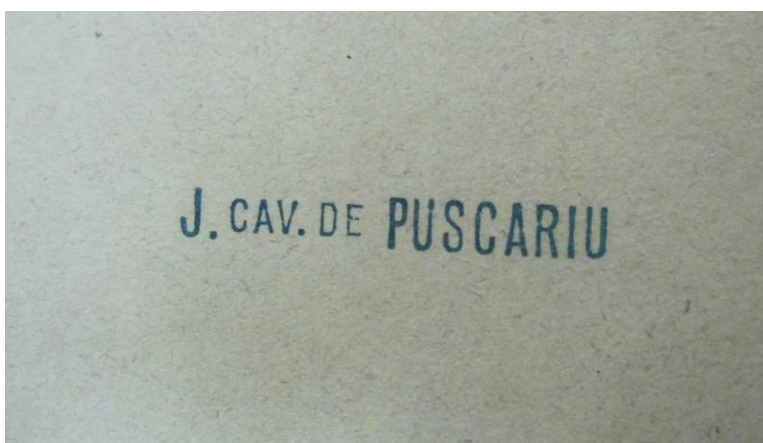
În 1905 Ioan Pușcariu a publicat în „Analele Academiei Române” lucrarea *Alfabetul secuilor și slovele chirilice*, la origini o conferință ținută la 21 martie 1905 (Pușcariu I. C. 1905). Tributară romantismului patriotard, aceasta este o pledoarie pentru considerarea alfabetului folosit de secui o urmă a influenței românilor asupra celor dintâi. Argumentul documentar este un citat din Simon Keza, *Chronicon Hungarorum*, și anume: „Zeculi [...] cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixtiliteris ibsorum utiper hibentur”, fragment regăsit aproape identic în *Gesta Hungarorum*.

Profilul de adept al curentului latinizant (în fapt, cum ar fi putut să se definească altfel un român ardelean care nu era tocmai un filolog?) pare să ne indice că un manuscris în trei volume din vasta colecție de la Biblioteca Academiei Române, două în fondul de manuscrise românești, respectiv manuscrisele nr. 5450 și 5451 (în continuare: I, II) și un al treilea în fondul grecesc nr. 1345, care provin, așa cum

³ Lucrare donată Academiei de autor la 18 martie 1880.

citim din ștampila aplicată pe copertile interioare ale manuscriselor românești, nu și din cel grec, din colecția J. Cav⁴. de Pușcariu, nu era o achiziție întâmplătoare.

Manuscrisul achiziționat de cavalerul Ioan de Pușcariu nu știm exact la ce dată, dar sigur în timpul șederii sale la Budapesta, a fost donat cu prilejul primirii în Academia Română (vezi *Anexa 1*). În șederea sa budapestană, Ioan a fost președintele Fundației Gojdu, „unde a ridicat fondul de 93 000 de florini la aproape 3 milioane de franci, din al căror venit dă astăzi vreo sută treizeci de stipendii anuale la studenții săraci români”.

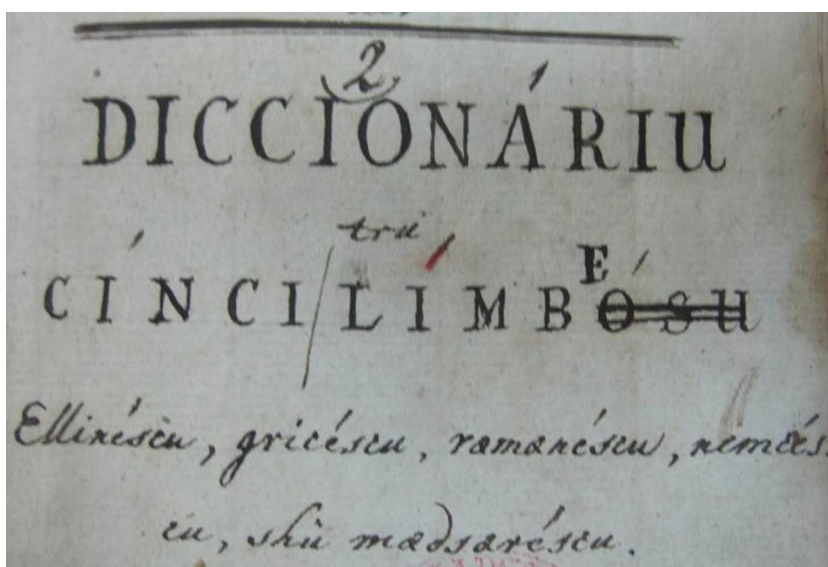
Anexa 1

Dicționarul este semnificativ din punctul de vedere al istoriei limbii române, mai precis, al istoriei dialectului aromân. A existat în evoluția acestuia din urmă o tendință conștientă de unificare cu dacoromâna. Este vorba despre un curent inițiat de Gheorghe Constantin Roja, „cetățeanu academicesc și candidatu clinicesc doftor în spitalu Universității ungurești din Pesta” (Roja 1809), care publica la Pesta în 1808 lucrarea sa intitulată *Εξετάσεις περί των ρωμαίων ή των ονομαζόμενων Βλάχων...*⁵, lucrare ce conchidea că dialectul aromân și cel dacoromân sunt identice.

⁴ Din titlul *Disertațiunii...*, înțelegem că Ioan Pușcariu era cavaler al ordinului austriac al Coroanei de fier, cl. III.

⁵ Titlul complet este: *Εξετάσεις περί των ρωμαίων ή των ονομαζόμενων Βλάχων όσοι κατοικούν αντιπέραν του Δουνάβεως, επί παλαιών μαρτυριών τεθεμελιωμένοι* (Cercetări asupra romanilor sau vlahilor așa cum se numesc cei care locuiesc dincolo de Dunăre, bazate pe vechi mărturii).

Un an mai târziu, același autor publica o lucrare intitulată *Măiestria ghiovășirii românești cu litere latinești care sunt literele românilor ceale vechi spre polirea a toate ginta românească ceii din coace și cei din coló de Dunăre*, o pledoarie pentru unificarea dialectelor românești și aplicarea unui purism care „să îndepărteze toate cuvintele ceale streine”.

Anexa 2

Nicolae Ianovici⁶, autorul dicționarului (vezi, aici, *Anexa 2* cu pagina de titlu) achiziționat de Ioan de Pușcariu și donat Academiei Române, este un autor mai puțin cunoscut care, lucru cert, a trăit la Pesta și de la care ni se păstrează schița și apoi un dicționar finit grec-maghiar- german-român, în care partea de română este astfel concepută încât să ilustreze cele expuse de Ioanovici în prefață, și anume că:

„Prin acest dicționar se demonstrează că, și în interiorul, și în exteriorul Dunării, românii sunt cu adevărat coloniști de la Roma și de aceea ne numim romani sau latini și nu vlahi sau macedonvlahi, cum unii dintre ai noștri au îndrăznit să ne numească. Pentru că, atunci când cel incorect numit vlah este întrebat ce neam e, răspunde *eu escu Rămănu* sau *Romănu*, „adică eu sunt roman sau român” (Papacostea 1983, p. 406–410).

Traducând în fapt concepția lui Roja, dicționarul lui Ianovici, datat 1815–1821, dă o variantă-construct fără niciun corespondent în realitate, deși scopul pentru care

⁶ Vezi Brad Chisacof 2012, p. 59, 111, 120, 159, 160–162.

fusese alcătuit dicționarul său era punerea la îndemâna aromânilor din Imperiul Habsburgic a unui instrument valabil de lucru. După expresia lui Victor Papacostea, dicționarul a fost redactat „dintr-o nevoie adânc resimțită în mediul polietic al orașelor austro-ungare de altă dată. Se știe că în aceste orașe, invadate de fluxul unei mari mișcări economice – dirijată din Imperiu și dusă cu oameni de toate limbile –, elementul macedo-român ocupa un loc de frunte”. „Era firesc”, conchidea V. Papacostea, ca „această misiune economică – întovărășită de o ridicare pe plan social – să deștepte în spiritul macedoromânilor, odată cu conștiința puterii, și mândria grupului etnic căruia aparțineau” (*ibidem*, p. 410)⁷.

Curentul unificator de la începutul secolului al XIX-lea pe care îl aminteam mai înainte pare să fi avut o intensitate din ce în ce mai mică, pe măsura depărtării fizice de teritoriul românesc. Mihail Boiagi compunea în 1813 la Viena o gramatică aromânească menită a-i face pe aromâni ca, „departe de a se rușina de limba lor, să o considere o mândrie” (Boiagi 1813, p. 11). Entuziasmul lui Boiagi a fost, după toate aparențele, de scurtă durată. Crearea statului grec l-a făcut, probabil, să realizeze că încercarea sa de consemnare, normare și impunere în forma de învățământ în care era implicat a aromânei nu avea sorți de izbândă, astfel încât a sfârșit prin a le propune elevilor săi deprinderea limbii grecești, limba vehiculară cu care, eventual, aceștia erau deja obișnuiți prin intermediul bisericii. În 1823 Boiagi a publicat la Viena o gramatică a limbii grecești⁸, compusă de el încă din 1820.

Dicționarul lui Ianovici era aproape contemporan cu *Dicționarul rumânesc, latinesc și unguresc* (Lexiconul de la Buda) apărut în 1822–1823 sub patronajul episcopului Ioan Bobb și, deși primise toate aprobările necesare apariției, nu s-a publicat niciodată. Autorul a fost probabil conștient de semnificația și rolul covârșitor al lucrării amintite, care servea cum se cuvine, folosind doar dacoromâna, și scopul pe care și-l propusese în, vai, îndelung elaboratul său dicționar.

Un articol tipic pentru acest dicționar arată ca cel de mai jos:

[ironie]: εἰρωνεία, *ironiă*, *nglymă*, *coarădire*, *pizuire* (fila 256^{r, v}).

Dicționarul folosește pentru varianta de română propusă alfabetul latin, căruia îi adaptează diverse semne (un semn special pentru [ă]. Pentru [ș] și [ț] folosește grupurile *sh*, *tz*: *urât urutzashte*, iar pentru [č] *cs*: *mincsunosu*, *slu* – I, fila 65^r).

Din aromână se mențin sunete ([dz] *dzundzire* (I, fila 72^v)), precum și forme flexionare și lexeme⁹:

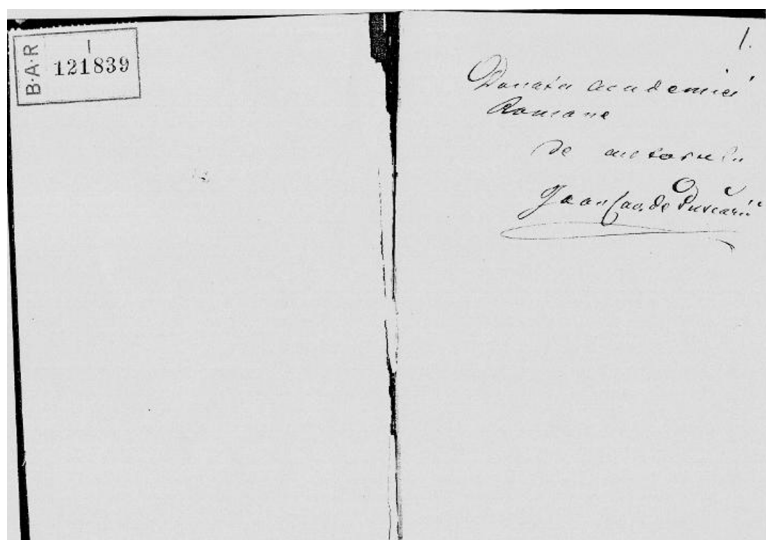
⁷ Modelele lucrării erau dicționarul german-maghiar și maghiar-german apărut în 1809, precum și *Lexicon trilingue latino-hungarico-germanicum ad ductum lexicis scholaricis Schelleriani et kirschiani-Borniani elaboratum, ac vocabulis Medii Ævii terminisque scientiarum technicis, ubique distinctis auctum. Addito terminorum juridicum imprimis in jure hungarico usitatorum, glossario* publicat la Viena în 1818, ambele redactate de Joseph von Marton, profesor de literatură maghiară la Universitatea din Viena.

⁸ Σύντομος Γραμματική της γραικικής γλώσσας χάριν της νεολαίας εν τη Επικρατεία του Καίσαρος ευρισκομένων Γραικών.

⁹ În privința lexicului, selecția se face între dacoromână, aromână și soluții latinizante, a căror pondere nu va putea fi relevantă decât la editarea manuscrisului, operație pe care intenționăm să o facem.

publice dinaintea a lumelyi (I, fila 192);
μετεμψύχωσις (*metempsihoză*) *transducirea, transportarea a sufletului de tru unu trupu tro altu* (II, fila 48^v).

E interesant de semnalat că unele dintre „soluțiile” dicționarului sunt folosite și de Ioan Pușcariu în discursul de recepție de la Academie, ceea ce ne-ar putea indica chiar o filiație între achizitorul manuscrisului și conținutul acestuia. Astfel, în acel discurs verbul *a deveni* este folosit cu sensul ‘a ajunge’ („fără însă de a fi putut deveni la un rezultat pozitiv”). În *Dicționarul Ianovici* (I, fila 368) găsim pentru același verb *deghinu, devinire, adsungu-dzire*).

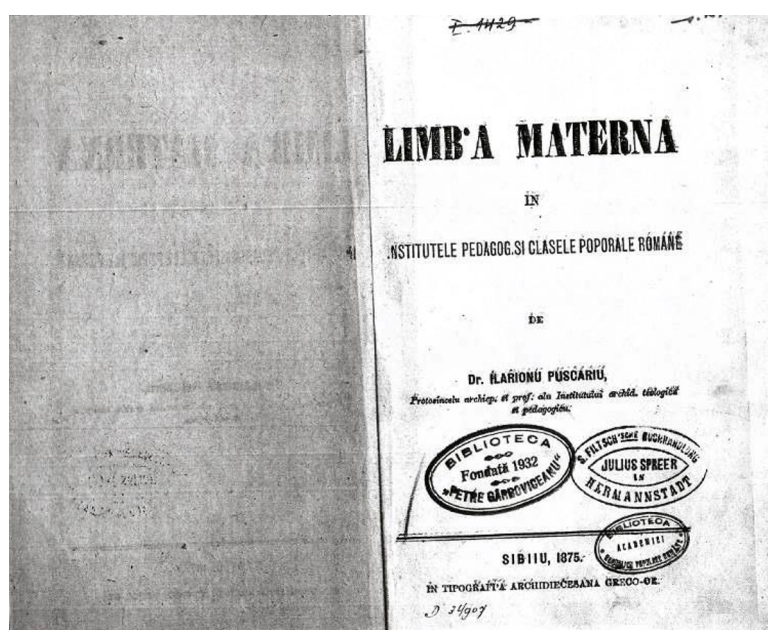
Anexa 3

Ioan Pușcariu a mai donat Academiei Române și un manuscris cu poeziile lui Ioan Barac (ms. rom. nr. 5827), achiziționat, probabil, în timpul petrecut la Sibiu și consunând cu îndeletnicirile sale poetice, precum și parte din scrierile sale, printre care *Orele libere*, o culegere de documente istorice legate de biserica brâncovenească de la Făgăraș (vezi, în *Anexa 3*, semnătura lui Ioan Pușcariu).

Fratele său **Ilarion Pușcariu** (1842–1922), ascendentul direct al lui Sextil și al Liei Pușcariu, respectiv al Magdalenei Vulpe, era teolog și istoric, prolific autor de manuale de istorie bisericească și biblică. A funcționat la Seminarul Arhiepiscopical Ortodox de la Sibiu, fiind primit în 1916 ca membru de onoare al Academiei Ro-

mâne. Unica sa contribuție filologică, *Limba maternă. Curs metodic de gramatică română pentru institutele pedagogice și școlile populare române*, publicată la Sibiu în 1875¹⁰, e o gramatică scrisă în ortografie latinizantă (vezi în *Anexa 4* reproducerea paginii de titlu), care ambiționează să fie o gramatică practică, deoarece

„Pre câtu au fostu de fertile in tempulu recentu ostenelele barbatiloru nostri de litere in directiunea teoretica a limbei nostre romane, pe atâtu se arata de sterilu terenulu metodicu in acesta directiune pentru invetiamentulu elementaru din clasele populare” (p. III).

Anexa 4

Gramatica, o lucrare judicios întocmită, are 126 de pagini și este urmată de un „despartiementu” de exerciții practice de retorică și elemente de teorie literară (p. 129–178). Exemplele la secțiunea de poezie sunt din balada *Miorița*, din *Deșteaptă-te române*, din *Psaltirea* lui Dosoftei și, probabil, și din traducerea făcută de însuși Ilarion *Efigeniei în Taurida* a lui Goethe:

„Colo în tiera, unde crește / ciparosulu pena in nori / Unde crinulu infloresce / Întrunu anu de doue ori”.

Lucrarea a cunoscut o reeditare după aproximativ două decenii, în 1894.

¹⁰ Dar terminată de ziua Sfântului Apostol Andrei 1874; vezi însemnarea de la p. VII. Vezi, de asemenea, în *Anexa 4*, reproducerea paginii de titlu a gramaticii.

*

Latinizant fervent, polimat în ton cu epoca sa, Ioan Pușcariu e departe de a fi lipsit de reale merite științifice, iar acribia sa, regăsită în firava sa operă filologică, se poate spune că anunță sau prefigurează următoarele trei generații de solizi filologi (Sextil Pușcariu, Lia Manoilescu Pușcariu și Magdalena Vulpe).

Eruditul său frate Ilarion s-a despărțit foarte puțin de istoria bisericească, unde a dat contribuții valoroase și în unica sa experiență filologică a făcut proba seriozității și a bune documentări.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Boiagi 1913 = Mihail Boiagi, *Γραμματική ρωμανική ή το μακεδονο βλάχικη*, Viena, 1813.
- Brad Chisacof 2012 = Lia Brad Chisacof, *Româna în secolul fanariot*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2012.
- Josan 1978 = N. Josan, *Activitatea politică a lui Ioan Pușcariu în anii 1860–1863*, în „Apulum”, XVI, 1978, p. 373–390.
- Josan 1983 = N. Josan, *Activitatea lui Ioan Pușcariu în cadrul dietei de la Sibiu din 1863–1864*, în „Apulum”, XXI, 1983, p. 287–314.
- Papacostea 1983 = V. Papacostea, *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici*, în idem, *Civilizație românească și civilizație balcanică*. Ediție de Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, Editura Eminescu, 1983.
- Predescu 1940 = Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura Cugetarea Georgescu Delafraș, 1940.
- Pușcariu I. C. 1864 = Ioan Cavaler de Pușcariu, *Die romansicher Amtsprache. Ein Compendium der romanischer Sprachlehre mit einer Deutch-romanischen und romanisch-deutschen Sammlung der im amtlichen werkehre hautig vorkommenden Ausdrücke*¹¹, Sibiu, Editura Filtsch, 1864,
- Pușcariu I. C. 1880 = Ioan Cavaler de Pușcariu, *Un fragment despre scrierea română*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, [post 1880].
- Pușcariu I. C. 1905 = Ioan Cavaler de Pușcariu, *Alfabetul seculor și slovele chirilice*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii literare, seria II, tom. XXVII, 1905, p. 53–64.
- Roja 1809 = Gheorghe Constantin Roja, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești care sunt literele românilor ceale vechi spre polirea a toate ginta românească ceii din coace și cei din coló de Dunăre*, Buda, 1809.
- Rusu (ed.) 2005 = Dorina Rusu (ed.), *Academia Română. Discursuri de Recepție*, vol. III (1894–1906), București, Editura Academiei Române, 2005.

HOW MANY GENERATIONS OF LINGUISTS WERE THERE IN THE PUȘCARIU FAMILY (Abstract)

The present contribution aims at bringing data on what the author deems to be a fourth preceding generation of a famous series of philologists of the Pușcariu family. Far from unknown Ioan Pușcariu (1824–1911) was a member of the Romanian Academy and was mainly involved in the administration. A polymath, he had interests in history and language history and also wrote poems. Ilarion

¹¹ Lucrare donată Academiei de autor la 18 martie 1880.

Pușcariu (1842–1922), Sextil's father, himself a honorary member of the Romanian Academy, was basically a theologian who besides contributions in church and biblical history produced a grammar of the Romanian language.

Cuvinte-cheie: *filologi, istoria limbii, curentul latinist, Academia Română, gramatica limbii române, Sextil Pușcariu.*

Keywords: *Philologists, language history, Latinist trend, Romanian Academy, grammar of Romanian, Sextil Pușcariu.*

*Institutul de Studii Sud-Est europene
București, Calea 13 Septembrie, 13
lia_chisacof@yahoo.co.uk*